

Prosjektrapport

2020-2023

Prosjektansvarlig

Hol kommune, plan og utvikling, v/ Håvard Holeplass

Prosjektleder

**Buskerud Næringshage, v/Urda L. Høglund, Kristine
Nørstebø, Målfrid Toeneiet, Nina Iversen og Hilde Søråas
Grønhovd**

Innhold

Oppsummering.....	3
Prosjekt mål, resultat, effekter	3
Gjennomføring	4
Oppstartsseminar Fagerdalen	4
Praktikantordning.....	6
Praktikantordningen 2021.....	6
Praktikantordningen 2022.....	6
Evaluering praktikantordningen 2022.....	6
Praktikantordningen 2023.....	7
Erfaring fra praktikantoppholdet 2023 - praktikantperspektiv.....	8
Erfaring fra praktikantoppholdet 2023 – stølsperspektiv	9
Film	9
Studietur	11
Nettverksbygging.....	11
Budeienettverket.....	12
Kunnskapsformidling.....	12
Melke kvalitet og økonomi i stølsdrifta.....	12
Fagsamling.....	12
Sammenstilling av rapporter	15
Medieomtale	16
Hallingdølen.....	16
Nasjonen.....	16
Hytta vår (Hallingdølen)	21
Erfaringer, økonomi og konklusjon	22
Erfaringer og økonomi.....	22
Videreføring og overføring av prosjektresultat.....	22
Konklusjon	23

Oppsummering

Prosjektet Stølsdrift i framtidens landbruk 2020 – 2023 ble gjennomført av Hol, Ål og Hemsedal kommuner med mål om å opprettholde og helst øke antall støler i drift med melkeproduksjon i øvre Buskerud. Viken fylkeskommune og statsforvalteren i Oslo og Viken har finansiert prosjektet gjennom regionale tilretteleggingsmidler og Fjellandbruksmidler, og Buskerud næringshage AS har vært prosjektleder. Prosjektet har arbeidet for å nå målet gjennom å etablere og gjennomføre praktikantordning på støler med melkeproduksjon, fagtur til Telemark, produksjon av en kort informasjonsfilm og stubber til sosiale medier, fagdager, seminar og nettverksbygging. Prosjektet har bidratt vesentlig til å sikre at flest mulig støler i regionen fremdeles har melkeproduksjon, i dag er det 70 støler – 16 med melkegeiter og resten med melkekyr. Stølstilskuddet i RMP har bidratt til å nå målet, og i slutten av 2024 vil Nasjonalt fjellandbrukssenter i Valdres videreføre deler av satsningen.

Prosjekt mål, resultat, effekter

Prosjektets hovedmål er å **opprettholde og helst øke antall støler i drift i øvre Buskerud**, og dette påvirkes gjennom:

- Sette søkelys på stølsdrift som kulturbærer og kulturlandskapspleier, øke kunnskap og forståelse for stølsdrift og fjellandbruk
- Skape nettverk og fellesskap som er viktige i den enkelte sin hverdag
- Ta vare på og bringe videre kunnskap til dagens drivere
- Stimulere til at stølsdrifta opprettholdes ved generasjonsskifte
- Formidle arbeidskraft
- Gjøre kjent ny teknologi som kan lette stølsdrifta
- Økonomien i stølsdrift

I hele Viken var det i desember 2020 i alt 75 støler i drift med melkeproduksjon, hvorav 65 i Øvre Buskerud og nærmere bestemt Hallingdal og Numedal. Antall aktive støler med melkeproduksjon blir mindre over tid, og stølsdriverne blir eldre samtidig med at økonomien i landbruket er under press pga økte kostnader og begrenset mulighet til å øke inntektene.

Når neste generasjon overtar gårdsbruk, er arbeidsbelastningen stor med fjøsstell og slått, både hjemme på gården, på stølen og ofte i lønnet arbeid utenom landbruket. Gjennom flere rapporter om temaet kommer det frem at selv om motivasjonen for å fortsette stølsdrifta er stor, så er samla arbeidsbelastning og driftsøkonomi avgjørende for at mange likevel slutter med stølsdrift, ofte i ved eller like etter generasjonsskifter.

Hol, Ål og Hemsedal kommuner tok derfor initiativ til et prosjekt for å undersøke hvordan en lokalt og regionalt kan bidra til å styrke og sikre «Stølsdrift i framtidens landbruk». Viken fylkeskommune og statsforvalteren i Oslo og Viken bevilget økonomisk støtte til prosjektet som har gått over tre år 2020–2023. Buskerud næringshage var engasjert som prosjektleder og flere gårdbrukere fra Hallingdal som har driver støl har engasjert seg aktivt gjennom styringsgruppa for prosjektet.

I desember 2023 er det 70 støler i drift med melkeproduksjon i Viken, hvorav 64 i Øvre Buskerud. Vi kom frem til at prosjektet har bidratt vesentlig til å bremse avgangen av støler med melkeproduksjon i regionen. Valget om å legge ned en støl er imidlertid hovedsaklig basert på bedriftøkonomiske

vurderinger og personlige forhold, som det offentlige kun kan påvirke gjennom statlige rammebetingelser som økte tilskudd. Økning av stølstilskuddet har bidratt til å oppnå ønsket effekt i større grad enn andre aktiviteter, men vi tror at praktikantordningen og mediedekning vil gi positive effekter over tid.

Gjennomføring

Oppstartsseminar Fagerdalen

25. august 2020 ble det arrangert oppstartsseminar på Fagerdalen Støl med 35 deltagere.

På programmet var inspirasjonsforedrag fra Odd Magne Harstad (professor emeritus i husdyr- og akvakulturvitenskap, NMBU). Budeia Anne Lise Søndrol fortalte om stølsdrifta på Fagerdalen.

Seminaret ble avsluttet med ei arbeidsøkt der deltagerne diskuterte problemstillinger som:

- Hvordan dele verdifull kunnskap?
- Hvordan fortsette stølsdrift?
- Hvordan få til rekruttering?
- Hva er et godt nettverk?

Illustrasjon 1: Invitasjon til oppstartsseminar

Gruppearbeidene konkluderte med at det viktigste å satse på i prosjektet framover var:

- Byggeløsninger og finansieringsmuligheter, tilskuddsordninger Lærlingeordning/praktikantordning/mentorordning
- Generasjonsskifte, veiledning og oppfølging
- Kurs i støling og foredling
- Skape en positiv kultur rundt støling ovenfor kommende generasjon, trivselstiltak
- Stølsarrangementer/treff
- Spre saklig og god informasjon fra forskningsinstitusjonene og faglag gjennom digitale medier
- Formidle hverdagslivet på stølen med film og bilder gjennom sosiale medier
- Invitere kommunestyrene ut på stølene for å opplyse og påvirke

Illustrasjon 2: Bilder fra Fagerdalen støl i 2020. Foto: Hilde Søråas Grønhovd.

Praktikantordning

Hensikten med praktikantordningen kan deles i tre:

- Hjelppe stølseiere med rekruttering og opplæring av stølshjelp, gjerne for flere år
- Formidle kunnskap til folk som kan være interessert i å starte med stølsdrift.
- Øke kunnskapen om stølsdrift i samfunnet.

Praktikantordningen har vært et underprosjekt i stølsprosjektet, og vil avsluttes samtidig med hovedprosjektet.

Praktikantordningen 2021

2021 var første året praktikantordningen ble gjennomført. Det var totalt fem praktikanter fordelt på 3 støler. Tilbakemeldingene fra første år var at stølseierne følte de fikk for lite støtte fra prosjektet. De ønsket mer informasjon i forkant og bedre oppfølging med kursbevis etc. i etterkant.

Prosjektet erfarte at det er ressurskrevende å administrere en regional praktikantordning.

Praktikantordningen 2022

Andre året med praktikantordning deltok 10 praktikanter fordelt på åtte støler. Praktikantene ble stort sett rekruttert gjennom sosiale medier. Det ble brukt mye tid på å koble rett praktikant til rett støl for å ivareta både stølens og praktikantens interesser. Prosjektet utarbeidet avtale, opplæringsplan og kursbevis.

Illustrasjon 3: Prosjektet utarbeidet opplæringsplan, avtale og kursbevis for praktikantene i 2022.

Evaluering praktikantordningen 2022

Det ble gjennomført en spørreundersøkelse etter gjennomføring av praktikantordningen 2022. Tilbakemeldingene fra praktikantene og stølene er udelt positive. Alle praktikantene svarte at de er fornøyd ned læringsutbyttet og alle mener at de fikk god innsikt i norsk stølskultur. Stølsdriverne

svarte at de synes praktikantene var veldig interessert i å lære om stølsdrift, og vil anbefale andre støler å ha praktikant.

Blant tilbakemeldingene finner vi blant annet følgende fra en stølseier: «**Jeg er helt uenig i at praktikantperioden svarte til de forventningene jeg hadde i forkant, fordi det overgikk alle forventninger i positiv forstand**».

Praktikantene uttrykte blant annet «**Det var en berikende og trivelig uke som fungerte godt**», «**En drøm å være der**», «**Helt fantastisk imøtekommende, tålmodige og pedagogiske folk**», og «**Veldig fornøyd med opplegget, var heldig med en god budeie som lærer og et flott sted å tilbringe en uke**».

Illustrasjon 4: Bilder fra Hamarsbøen støl i 2022. Foto Annechen Bahr Bugge og Ina Eirin Eliassen.

Praktikantordningen 2023

Ordningen ble informert om til landbrukskontorene i Hallingdal, Numedal og Sigdal. Det ble spurt om oppslag kunne henges opp på Buskerud vgs. og NMBU. Stølsprosjektet og muligheten til å være praktikant ble markedsført via hjemmesidene til Buskerud Næringshage, via Facebook-sidene, samt at det ble informert per nyhetsbrev fra Fjellandbruk.

Vi fikk hele 42 søkere på praktikantordningen i 2023. Ti støler meldte seg på ordningen. To av stølene tar imot to praktikanter, en av stølene har skaffet egen praktikant. Til sammen får tolv praktikanter prøvd seg på støl i sommer. Matching av praktikant og støl har tatt en del tid også i år, til tross for digital påmelding med en god del spørsmål som skulle gjøre det enklere å kategorisere.

Prosjektet utarbeidet avtale, opplæringsplan og kursbevis.

Det er opprettet en venteliste for praktikanter som var interessert i dette blant de som ikke fikk tildelt plass. Alle søkere har fått e-post med avklaring om de har fått plass eller ikke. De er også informert om besøksstøler og stølsfestivalen på Hamarsbøen i slutten av juli.

En støl har fått tilbakemelding fra praktikant at det ikke passer allikevel, og det viser seg at det er vanskelig å fylle opp plassen på nytt fra ventelista når kalenderen viser slutten av juli og utover.

De som har fått praktikantplass har fått tilsendt e-post hvor de oppfordres til å ta bilder og videosnutter fra sitt opphold på støl, og dele det i sosiale medier og med oss i prosjektet. Formålet er dele kunnskap om støling, samt skape eller fornye interesse hos mottakerne.

Erfaring fra praktikantoppholdet 2023 - praktikantperspektiv

Mosefine Golberg var en uke på stølen til Marianne og Magne Øynebråten, og var veldig fornøyd med oppholdet.

«Uka har vært kjempebra!! Lært utrolig masse, og vært så heldig å få være med så hyggelige folk! Virkelig vært en uke jeg kommer til å huske lenge, og ta med meg masse kunnskap videre i utdannelsen 😊»

«Dette er noe jeg kommer til å ta med meg alle vennene mine på ved en senere anledning 😊»

Stølseieren var også fornøyd med praktikantordning, og skrøt at Mosefine var veldig interessert, og at det gjerne tok imot flere praktikanter fremover.

Illustrasjon 5: Bilde fra praktikantperioden på Øynebråten støl i 2023. Foto Mosefine Golberg.

Erfaring fra praktikantoppholdet 2023 – stølsperspektiv

Bitten Brennhovd ringte for å få en endring på diplommet og delte samtidig sin erfaring med å ha praktikant på støl i sommer. Med begeistring uttrykte hun at

«Dette var en veldig bra match!»

Praktikanten hadde lært å kinne smør, og var i kjøpsprosess på utstyr til osteproduksjon. Siden praktikanten bor i Lier, var hun på jakt etter en nedlagt støl i Finnemarka hvor hun kunne produsere ost og ta imot turister.

Illustrasjon 6: Melking av kuer. Foto Kirsten Lexberg, Lakter AS.

Film

Det Rollagsbaserte firmaet Lakter AS fikk oppdraget med å lage film om stølsdrift. Hensikten med filmen er:

- Motivasjon til å få folk til å ta opp igjen støling, videreføre støling på eiendommen.
- Fremme optimisme og framtidstro i næringa.

Målgruppa er først og fremst landbruket selv.

Det er filmet over to sesonger, 2021 og 2022 og prosjektet sitter nå med en hovedfilm på 3 minutter, samt flere kortere SOME-filmer. I tillegg har prosjektet en liten bank av bilder fra aktiv stølsdrift.

Det er blitt lagt på prosjektinformasjon på slutten av hver film, slik at opprinnelsen skal kunne spores.

«Stølsdrift i framtidens landbruk 2020-2023»

Et prosjekt i regi av Hol, Ål og Hemsedal kommuner, finansiert av Viken fylkeskommune og statsforvalteren i Oslo og Viken

Prosjektledelse ved Buskerud Næringshage AS.

Film produsert av Lakter AS.

Det er sommeren 2023 jobbet med å innhente samtykkeerklæringer fra deltakerne i filmene og på bildene, samt at hovedfilmen er redigert ferdig og tilpasset lovverk om universell utforming.

Filmene blir tilgjengeliggjort gjennom ulike plattformer. Det er viktig at filmene lever videre etter at prosjektet avsluttes, og prosjektet har avtalt at Norsk Senter for Fjellandbruk på Løken og Norsk Seterkultur får tilgang på materialet.

Illustrasjon 7: Bilder tatt i forbindelse med filmproduksjon. Foto Kirsten Lexberg, Lakter AS.

Studietur

Det ble gjennomført studietur til Tinn 5-6 september 2022 der vi besøkte stølene Selstadli og Bergstaulen.

På begge stølene vi besøkte var det god tid til å ha dialog om drift, forretningsmodell og eiendomsoverdragelser. Under middagen på Skinnarbu fortsatte de faglige diskusjonene til seint på kveld.

Det var opprinnelig 20 påmeldte deltagere til studieturen, men på grunn av sykdom og slåttevær ble endte det med totalt 11 personer på studietur. Deltakerne var enige om at det var stort faglig utbytte, fordi driverne på stølene forklarte mye om hvordan de fikk startet opp med lokal foredling og besøksstøl, og om utfordringer og løsninger ved slik drift i dag.

Illustrasjon 8: Programmet på studieturen til Tinn.

Illustrasjon 9: Bilder fra studieturen til Tinn. Foto: Målfrid Toeneiet

Nettverksbygging

Et av prosjektmålene var å skape nettverk og fellesskap som er viktige i den enkelte sin hverdag. I alle aktivitetene som er gjennomført i regi av prosjektet har det vært fokus på nettverk og tilrettelegge for møteplasser.

Budeienettverket

I Hallingdal har det tidligere vært et aktivt budeienettverk, som i dag har liten aktivitet. Verken prosjektet eller kommunene har ansvaret for drift av nettverket, men prosjektet har forsøkt å bidra til å skape nytt liv i budeienettverket, blant annet ved å tilrettelegge for noen samlinger i prosjektperioden. Budeienettverket har gjort vurderinger ift dette, og har bestemt seg for ikke å satse videre på samme måte som før. De ønsker likevel å holde kontakten seg imellom og møtes uformelt, for å ta vare på faglig og sosiale sider ved stølsdrifta. En var enige om at det er like verdifullt med stølsdrift med levering av all melk til meieri som delvis eller hel lokal foredling, og at uformell nettverksbygging derfor kan omfatte alle støler med melkeproduksjon.

Prosjektets mål var en avklaring av dagens situasjon og vurdering av nettverksbygging i fremtiden, og selv målet er nådd selv om en kunne ha ønsket seg videre drift av en formell organisasjon.

Budeienettverket har laget en plakat over alle støler i Hallingdal med melkeproduksjon som også har salg av lokalt foredla produkt og /eller overnatting. Dette arbeidet må videreføres, og prosjektet ser det som ønskelig at kommunene tar mer ansvar for innsamling av informasjon, produksjon og markedsføring av slik plakat.

Kunnskapsformidling

Et av prosjektets hovedmål har vært å øke kunnskapen om stølsdrift. Dette har vi gjort ved å invitere inn til følgende arrangementer:

Melke kvalitet og økonomi i stølsdrifta

23. mars 2021 arrangerte prosjektet et digitalt foredrag med Tine-rådgiver Ingunn Hasle for å få mer kunnskap rundt melkekvalitet og økonomien i stølsdrifta. 15 personer deltok, og flere har sagt at det var godt faglig utbytte.

Fagsamling

18. februar 2023 ble det arrangert fagsamling på Pers Hotell på Gol.

Samlingen var satt opp fra kl. 1100 til kl. 1800 og var delt i to bolker; generasjonsskifte og fornybar energi på stølen. Det var til sammen 11 påmeldte til fagdagen, og de fordelte seg ut på de to innleggene. Det ble servert lunsj kl. 1200, og forfriskninger kl. 1445, før andre bolk startet opp.

Illustrasjon 10: Plakat for fagdag

Illustrasjon 11: Bilde av Unn Randi Liahagen. Foto: Hallingdal Økonomiservice.

Unn Randi Liahagen fra Hallingdal Økonomiservice delte av sin kunnskap innenfor **generasjonsskifte** på gården.

Hun gjennomgikk hva som er viktig å huske på når en gård overdras fra en generasjon til en annen eller over til en annen eier. Hun understreket viktigheten av kommunikasjon og ta den samtalen som kanskje kan være litt vanskelig. Overføring av kompetanse er elementært, og hun kom med både anbefalinger og eksempler som gjorde innlegget interessant.

Illustrasjon 12: Bilde av Ragnhild Bjelland-Hanley. Foto: Norges Vel

Ragnhild Bjelland-Hanley fra Norges Vel fortalte om **fornybar energi i landbruket**. Hun fokuserte hovedsakelig på solceller i sitt innlegg, og understreket at dette kunne brukes både på stølen og hjemme på gården.

Det ble forklart hvordan solcelleanlegget er bygget opp, og hvilke forhold som er gunstig og ugunstig for å hente ut energi fra solcellene.

Erling Tingstad installerte solceller på en seter i Østerdalen, og Ragnhild har fulgt dette prosjektet over flere år. Vi fikk være med reisen.

Deltakerne var svært engasjerte under begge innlegg, og kommenterte og stilte spørsmål underveis. Noen av deltakerne delte sine erfaringer og planer innenfor temaene. Det var gode tilbakemeldinger på innleggene, særlig det om generasjonsskifte ble sett på som veldig nyttig da flere av de oppmøtte planla generasjonsskifte med videreføring av stølsdrift om få år.

Illustrasjon 13: Bilde tatt under fagsamling 18.2.23. Foto: Nina Iversen

Etter fagdagen har deltakerne fått tilsendt presentasjonene og kontaktdetaljer til foredragsholderne. Organiseringen av prosjektet har vært hensiktsmessig, men svært utfordrende med mange digitale møter i stedet for fysiske møter. Det har vært en kraftanstrengelse å gjennomføre i en slik tid.

Sammenstilling av rapporter

Nasjonalt og regionalt er det gjennomført mange prosjektet om stølsdrift, alt fra kartlegging av omfang, stølsdrivernes behov og fremtidsplaner til praktiske og økonomiske undersøkelser og tilrådninger. De fleste av prosjektene er gjennomført de siste 20 år og er tilgjengelig på Internett, enten for direkte nedlastning eller bestilling fra utgiver, det er enkelt å finne resultatene fra disse derfor oppgis bare referansene her. Dette er også aktuelt fordi prosjektrapportene er til dels svært omfattende.

På slutten av 1990 tallet ble det gjennomført et prosjekt i Hallingdal og Numedal «Levande stølar» som var mer konkret enn senere prosjekter, prosjektrapporten fra 2002 er ikke tilgjengelig på Internett og legges derfor ved prosjektet i sin helhet. Det samme gjelder en annen forskningsrapport.

Referanser:

- Bunger, Anne Austrem og Vilde Haarsaker. 2020. Færre og større melkebruk – hva skjer med seterdrifta? (Fokusområde: Hallingdal og Numedal) Agri Analyse, Rapport 3-2020. <https://www.agrianalyse.no/publikasjoner/farre-og-storre-melkebruk-hva-skjer-med-seterdrifta-article1118-856.html>
- Eiter, Sebastian; Bele, Bolette; Fjellstad, Wendy Jane; Flø, Bjørn Egil; Sickel, Hanne; Vennesland, Birger; Dramstad, Wenche. 2022. Mat og opplevingar i fjellet: Berekraftig bruk av lokale ressursar. NIBIO, Rapport 8(121)-2022. <https://hdl.handle.net/11250/3023584>
- Lunnan, Tor. 2004. Fôrkvalitet på utmarksbeite i stølsområde i Valdres. Planteforsk Løken. Fagartikkel. Vedlegg 1 (PDF).
- Stensgaard, Kari. 2017. Hvordan står det til på setra? Registrering av setermiljøer i perioden 2009–2015. (fokusområde Møre og Romsdal, Sogn og Fjordane, Hordaland) NIBIO, Rapport 88-2017. <https://hdl.handle.net/11250/2447691>
- Tuv, K.H. 2002. Prosjekt Levande stølar. (Fokusområde Hallingdal og Numedal) Sluttrapport. Det Kgl. Selskap for Noregs Vel. Vedlegg 2 (PDF).
- Vennesland, Birger og Veidal, Asbjørn. 2021. Sammenhengen mellom aktiv stølsdrift og øvrig næringsliv i Nordre Buskerud. (Fokusområde Hallingdal og Numedal) NIBIO, Rapport 91-2021. <https://hdl.handle.net/11250/2756528>

Medieomtale

Hallingdølen publiserte en lengre artikkel om stølsprosjektet, praktikantordningen og Hamarsbøen støl 17.07.2022.

Forskar på norsk mat: - Første dagen på stølen var som å leva i ein spenningsroman

+ Annechen Bahr Bugge (55) har spisskompetanse på norske mattradisjonar. Ho har fått bryne og brukt seg - ikkje minst vorte heilfrelst på stølsmjølkk. Kanskje det kan bidra til at fleire vaknar?

Ina Eirin Eliassen

iee@hallingdolen.no

Publisert: 17.07.2022 15:54

Sist oppdatert: 20:39

Illustrasjon 14: Utklipp fra Hallingdølen <https://www.hallingdolen.no/nyheiter/forskar-pa-norsk-mat-forste-dagen-pa-stolen-var-som-a-leva-i-ein-spenningsroman/>

Nationen skrev en tresiders bildereportasje om stølprosjektets praktikantordning og den ble trykket 5. august 2023. Fotoreporter Mariann Tvette uttrykte at hun hadde en fin dag på jobben, og det er tydelig i skildringene av støllivet som oppleves av praktikanten Espen John Ombler og kjæresten hans. Artikkelen er gjengitt i sin helhet under.

” Mat er glede og festival. Og mat er våpen i krig. I Trondheim møttes to virkeligheter.

LEDER SIDE 2 • NATIONEN MENER

Nettadresse: Amelie Landbruksvei, Skansen Torg 5, 2044 Drammen

NATIONEN

DISTRIKTENES NÆRINGSAVIS • Nr. 178 • Lørdag 5. august 2023 • www.nationen.no

Store forventninger til den nye landbruksministeren:

– Kan ikke gjemme seg bak kunnskapsløshet

FOTO: FREDRIK RINGNES / NTB

Bondetopper er fornøyd med Geir Pollestad (Sp) som ny landbruks- og matminister. – Et ambisiøst valg, som viser at regjeringa tar landbruk på alvor, sier Tor Jakob Solberg i Bonde- og Småbrukarlaget. **SIDE 8–9**

Ber Sp vurdere regjerings- exit

Sp får 4,9 prosent og gjør sin dårligste Nationen-måling siden januar. Sp-ordfører Eldri Siem ber partiet vurdere å gå ut av regjering om lokalvelget ikke slår til. **SIDE 4–5 OG KOMMENTAR 6**

«Vi snakker for lite om rikdoms- krisa»

Kari Gåsvatn, spaltist

SIDE 3

Til seters for å lære om framtidens landbruk

SIDE 12–14

Kjøppe instruksjoner kommer fra bonde Bjørn Karsten Ulberg (66) til Espen John Omblær (29) og kjøresten Kristine Rød (28) når brunostkokinga nærmer seg slutten. Det er kort mellom vellykket og ubrukelig resultat.

Ytting er et av dagens gjøremål. Stalseter Bjørn Karsten Ulberg mener praktikanterordning på støl er en god måte å få vist fram og promotert landbruket på.

På Grøset seter i Sigdal har Espen John Omblær (29) vært praktikant i sommer. Alle arbeidsoppgavene er nye, her driver han nedkje

Praktikant

- For fem dager siden hadde

Ute i bekken står Espen John Omblær (29) og kjøler ned nykokt brunost. Læringskurven er bratt for praktikanten på Grøset seter i Sigdal.

Mariann Tvete
mariann.tvete@nationen.no

Sigdal/Frostfoss. I mange timer har 70 liter melk stått og kokt i et diger bryggpanne. Jo lenger den kokker, til mindre blir det.

- Nå må du komme å røre Espen, prisen må ikke bli forent eller sette seg fast i bunnen, forklarer bonde Bjørn Karsten Ulberg (66).

Han har lang erfaring i å koke prime, som er dialektordet for brunost i Sigdal.

Denne sommeren har igjen Ulberg tatt imot praktikanter på Grøset seter rett ved foten av fjellet Andersmatten, midt i Theodor Kittelsens eventyrrike.

- Vi bygde seter her oppe for 35 år siden, istedenfor å bygge varningsmøgg nede ved gården. For oss var det

viktig å benytte utmarksbeite, sier den engasjerte bonden.

Denne sommeren har fire kyr blitt med til fjells. I tillegg ble det født en kalven for et uke siden. Det kimer i kjøbjeller når Espen John Omblær (29) jager dyra ut av fjellet. Melkingen er umagført, uto firtier gramt gross og frodlige enger.

- For fem dager siden hadde jeg aldri melket et ku. Læringskurven har vært bratt, men veldig interessant. Både Bjørn og sønnen Hans Tore som var her de første dagene, er utrolig inkluderende og flinke til å lære bort, sier praktikant Omblær.

Omblær er Oslogutt som går på lærerstudiet i Notodden. I sommer deltar han som praktikant i prosjektet «Støls-

drift i framtidens landbruka, en ordning på støler i Gol, Nessbyen, Hornsødal og Sigdal.

Til de ti stølene som er med i prosjektet, meldte det seg 40 interessenter. Omblær var eneste mannlige søker denne sommeren.

Målet er å øke kunnskap og forståelse for stølsdrift og fjellandbruk, samt å formidle arbeidskraft. Praktikantordningen er organisert slik at praktikanter kan jobbe på støl og lære om stølsdrift, sier Nina Tversen, prosjektleder og forretningsutvikler i Buskerud Næringshage AS.

Viktig med setring

Seterdrift har tidligere hatt en sentral rolle i det norske landbruket. I 2020 ble

Ing av brunost i bekken.

Alle arbeidsoppgaver er nye for Osløgutten Espen John Omblær.

Total forvandling, nærmere skal bli til smør.

ALLE FOTO: MARIANN TVETE

... på Grøset

Aldri jeg aldri melket ei ku

det regnstrekk bare 781 søtrer i drift, og kun 2,5 prosent av jordbruksbedriftene drev med setring. På storfe, getter og høst var det en liten økning, ifølge tall fra SSB.

– Ostem ble kjøpsbra, den beste jeg har laget, sier Omblær og ler godt. Grunnen er at det er hans aller første ost.

Bonden forklarer at ostem ble litt tykk, for den ble ikke tatt raskt nok ut av bryggopanna.

– Mor mi ville synes denne var for hard, og ville bløt den opp med litt fløte. Alt handler om kunnskap, erfaring, og å finne løsninger, sier bonden.

Ved neste koking skal Omblær være mer på hugget, stå klar med slev og sliskepott, og ta ostem i rett øyeblikk.

Mange går bare i butikken og handler, de tenker ikke på hvordan maten er produsert.

Espen John Omblær

Noe av motivasjonen for lærerstudenten er å lære hvor maten kommer fra.

– Mange går bare i butikken og handler, de tenker ikke på hvordan maten er produsert, eller alt arbeidet som ligger bak. At av 70 liter melk, blir det faktisk

bare tre liter brunost, sier praktikkanten.

Omblær hadde lyst til å prøve seg på setring, og er veldig glad for at bondene på Grøset setter åpner opp, tar tmot og deler sin kunnskap.

– Jeg hadde bare vært i fjes som barn, og aldri melket før. De første dagene klappet jeg kyrne forsiktig litt på avstand, nå kan jeg legge meg inn til dem. Det er en god opplevelse, sier han fornøyd.

Siste runde

Praktikantordningen varer et uke, og praktikantene kommer fra hele Østlandet. Motivasjonen for å delta er ulik.

– Mange har gode minner fra besøk på støl i oppveksten, eller har en litt

mer romantisk tanke om hva stølsdrift er. Årets søkere har ulik bakgrunn, en driver med programmering av data-spill. Et er romanforfatter og skal skrive bok om stølslivet. Hvor støl tar tmot en til to praktikanter, forklarer prosjektlederen.

Målet er å øke kunnskap og forståelse for stølsdrift og fjellandbruket, samt å formidle arbeidskraft. Bonden får betalt for å ha praktikant, mens kost, løst og læring er betalingen til praktikanten.

– Å ikke ta tmot folk er å skyte seg selv i foten. Vi bønder må se på det som en gave at folk faktisk vil komme å jobbe, sier Tilsberg, engasjert.

Uten dyr og beiting vil både setervoll og kulturlandskapet gro helt igjen.

Med frittgående høener blir det skikkelig leting for Kristine Rød for å finne eggene.

Kjæresteparet Espen John Omblær og Kristine Rød stortrives med bondelivet til fjells i Sigdal.

– Omblær har gjort en god jobb, så han kommer til å bli her en og en halv uke ekstra. For den tiden blir han betalt, sier bonden.

– For meg er det mye mer verd å tlegne seg denne kunnskapen enn å få betalt, sier Omblær.

På stølen er det mye vasking og rengjøring, et arbeid som er viktig at blir gjort nøye ifølge bonden. Drifta er gammeldags, men dyra er gjerdet inne med ny teknologi.

– Du ser vi har ikke noe gjerde rundt her vi yster og spiser. Dyra er utstyrt med Nofence-halsbånd med en sender, går dyra utenfor det området som er definert, kommer det et signal. Utrolig kjekt. De får gå fritt og vi bestemmer hvor, forklarer Omblær.

Populær stol

Graset setter er den siste med drift i Sigdal kommune.

Kjæresten til Espen, Kristine Rød (28)

skulle bare besøke han, men ble så godt tatt imot at hun ble.

Rause porsjoner rømmegrøt med sukker, kanel og blomster går ned på høykant. Rød kommer med en stabel ny-stekte sveler.

– Kan jeg kjøpe melk på butikken og koke brunost hjemme? spør Rød.

– Nei, den melka er homogenisert og pasteurisert, så det går ikke, svarer han.

En digger klatt rømme dekker svela sammen med nyrørte multer.

– Jeg er lei av å ta mat pakket i plast fra butikken. Jeg vil vite hvor maten kommer fra, hvordan den er produsert og hvorfor det faktisk koster mer. Jeg tror de med høy utdanning nå har mer bevissthet rundt det med mat, sier Rød.

Hun savner kunnskap om matproduksjon, råvarer, mangfold og kulturlandskap.

– Så mye kunnskap er blitt borte med min foreldregenerasjon. Besteforeldrene mine kunne det her. Jeg ønsker å lære

og leve litt annerledes. Under koronaen fikk vi smaken på noe annet, ønsket er å kunne utnytte mer av naturen, sier Rød engasjert.

Lært mye

Stemningen er rolig, himmelen er blå, bekkene klukker, kyrne rauter, snart er fløte blitt til smør.

– Det her er et godt liv. Praktikantordningen er et vinn-vinn prinsipp. Jeg tillegger meg ny kunnskap, samtidig som jeg gjør en jobb, sier Omblær.

Uten erfaring fra landbruk eller matproduksjon, har det unge paret allerede fått smaken på livet som bønder. Dagens moderne landbruk er de skeptiske til.

– Jeg kunne aldri drevet en industriell produksjon, for meg er det viktig å oppleve det fine forholdet mellom mennesker og dyr, sier Omblær.

Han er forundret over at han er eneste mannlige praktikant.

– Veldig mange menn hadde hatt godt

av å være her, ha nærkontakt med dyra og ta det litt med ro. Forholdt seg til en ting om gangen, driver du med dyr kan du ikke stikke av. Vi unge i dag er blitt så rastløse, sier Omblær ettertenksomt.

Etter tre sesonger med praktikanter danner bonden seg fort et bilde av hvordan folk er. Han sier de som søker er realistiske, de har ikke et romantisk bilde av seterlivet. De vil noe.

Det vil også lærerstudenten. Han håper at sommerens læring skal være med på å gi han jobb som avleser. Drømmen for det unge paret er å bosette seg på bygda.

– Jeg kunne godt tenkt meg å jobbe som avleser ved siden av å være lærer. Som lærer synes jeg det er viktig at barn skal få være barnslige, men de skal også få være mye mer med i praktisk arbeid. Jeg elsker å være ute, jeg kan aldri ha en jobb hvor jeg bare må være inne, sier den ferske seterentusiastene.

Hytta vår (Hallingdølen)

Hytta vår er et magasin som er rettet mot hyttehallingen og som trykkes fire ganger i året. Hytta vår har også en digital løsning. Hallingdølen's journalist, Ina Eirin Eliassen, ønsket å lage en oppfølgingsartikkel fra fjorårets reportasje i Hallingdølen, og denne var trykket i sommerutgaven.

Annechen Bahr Bugge var oppe ti over seks, og er ferdig med to timar med mjølkning og stell i lag med Lars Hamarsbøen på stølen i Havsdalen i Hol. No står gjerding for tur, så alt er i orden og ungdyra kan lære kor dei skal vera. Foto: Privat

Me må lære støsliv frå dei som enno kan faget

- Det er knallhardt arbeid. Eg var veldig spent. Kyr er store dyr og læringskurva er bratt. Den første dagen var som å leva i ein spenningsroman, med alt som skjedde utanfor stølsbua

Ina Eirin Eliassen

iee@hallingdolen.no

Publisert: 09.07.2023 05:15 Sist oppdatert: 14.07.2023 09:41

Det fortel Annechen Bahr Bugge. I fjor sommar var ho praktikant hjå Åse Liv og Lars Hamarsbøen, på stølen i Havsdalen i Hol. Her fekk matforskarer vera med på alt som høyrer til av arbeid – ikkje minst osteproduksjon i verdsklasse.

Illustrasjon 19: Bilder fra Hamarsbøen støl i 2022. Foto: Ina Eirin Eliassen.

Artikkelen kan leses i sin helhet på denne lenken:

<https://www.hyttavaar.no/kultur/me-ma-laere-stolsliv-fra-dei-som-enno-kan-faget/>

Erfaringer, økonomi og konklusjon

Erfaringer og økonomi

Prosjektet ble startet opp i 2020, og fremdrift og form ble sterkt utfordret og påvirket av pandemien i årene 2020-2022. Prosjektet ble på tross av dette utvidet og forlenget, slik at vi har fått gjennomført aktivitetene som vi ønsket, og ferdigstillingen skjer i løpet av 2023 til tross for store utfordringer.

Stølseiere er engasjert i driften sin, deler gjerne sin kunnskap, men generasjonsskifte er krevende. Tidene forandrer seg, og den yngre generasjonen ønsker ofte ikke det samme som foreldrene. Suksesskriteria har m.a. vært nye løsninger for arbeidsfordeling og å finne /lære opp ekstern arbeidshjelp er viktig. Praktikantordningen var vellykket, men krever mye arbeid fra stølsdriverne /gårdbrukerne og prosjektledelsen. Derfor bør en praktikantordning heller være nasjonal eller regional enn lokal, som dette prøveprosjektet var.

Stølsdrift i dagens og framtidens landbruk krever nye teknologiske løsninger, som f.eks. bygging av kostnadseffektive melkestaller der noen få kyr melkes før de byttes med neste pulje, moderne melkeanlegg og fôringssystemer, energisystemer på stølen: mikrokraftverk i bekker, solcelleanlegg, effektive dieselaggregater, fremføring av lavspent jordkabel, bruk av NoFence klaver for at melkekyr kan beite fritt i utmarka i stedet for å gå på inngjerda beiter.

Å skape arenaer for å kunne få ny kunnskap har vært viktig for prosjektet, men vi har sett at det er utfordrende at aktørene selv tar initiativ til disse. Det var likevel god oppslutning om fagmøter, og mange sa at de skal prøve å ha mer uformell kontakt med sine kolleger.

Prosjektet var i utgangspunktet planlagt gjennomført 2020-2022 med en kostnadsramme på kr 1 200 000. Covid pandemien førte til store forsinkelser og det ble vanskelig å gjennomføre aktiviteter. Viken fylkeskommune bevilget kr 523 000 i regionale tilskuddsmidler, statsforvalteren i Oslo og Viken bevilget kr 300 000 i Fjellandbruksmidler. Noen aktiviteter måtte reduseres pga pandemien og en valgte å utvide prosjektet tom 2023, m.a. med enda en praktikantperiode og innsats for å ta igjen etterslepet. Samlet kostnadsramme ble da kr 1 950 000 og statsforvalteren i Oslo og Viken gav kr 150 000 i ekstra Fjellandbruksmidler. Separat ført prosjektregnskap viser samlet kostnad på kr 2 042 455, hvorav kr 1 010 705 er betalte fakturaer og kr 1 031 750 er egeninnsats jf. timelister. Viken kommunerevisjon har revidert prosjektregnskapet, og godkjent det i beretning av 20.12.23.

Videreføring og overføring av prosjektresultat

Det er gjennomført et møte med nyoppretta Nasjonalt senter for fjellandbruk ved Ragnhild Bjelland-Hanley tidlig i august 2023 hvor det ble tilbudt å overføre kompetanse fra prosjektet over til senteret. På agendaen sto følgende punkter:

1. overføre resultater prosjektarbeidet (rapporter, filmer og bilder)
2. videreføring formidling av praktikanter til stølene
3. Innspill på to uavklarte punkter:
 - Budeienettverket er ikke aktivt lengre, må ta stilling til hva som skal skje nå. Har vært aktivt i mange år, men sliter med rekruttering som ikke har likt behov. Nettverket legges ned, det sosiale ivaretas utenom.

- Plakat over stølene i Hallingdal bør overleve.
Kan dette tas videre som en ide hos arvtager?
Finnes dette i andre distrikter?
Kan de overta ansvaret for oppdatering av dette?
Finnes på budeienettverket på nettet.

Senere i august skal det være et styremøte hvor senterets videre strategi skal diskuteres, og innspillene som kom opp i møtet, vil diskuteres og besluttes der. I november 2023 har prosjektleder holdt innlegg om prosjektet på Fjellkonferansen på Røros, der overføringsverdien til andre fjellregioner var hovedsaken. Overføring av prosjektresultater skjer i desember 2023 ved møte med nyansatt daglig leder.

Konklusjon

Prosjektet fikk en vanskelig start i vinteren 2020 pga Covid pandemien, og har derfor blitt annerledes både i gjennomføring og resultat. En oppdaget også at prosjektet egentlig var for ambisiøst og omfattende å gjennomføre lokalt. Målet om å undersøke økonomien og praktiske sider ved stølsdrifta måtte derfor utgå, en viser i stedet til prosjektet «Levande stølar» som dekker dette og fremdeles er relevant.

Antall støler med melkeproduksjon i fokusområdet for prosjektet har holdt seg svært stabilt i prosjektperioden, det er få som har lagt ned stølsdrift 2020 – 2022. Det siste året har noen likevel lagt ned, og flere vurderer dette dessverre til neste år. Hol, Ål, Gol og Hemsedal skiller seg ut med å ha mange støler med melkeproduksjon. Det er også noen i Nesbyen, Nore og Uvdal, Rollag og Sigdal. Ellers i fylkeskommunen er det få eller ingen igjen.

Vi har gjennomført mange aktiviteter 2020 – 2023 for aktivt å nå målene for prosjektet, og har langt på vei lykkes med å spre og øke kunnskap om stølsdrift via nettverk, arrangement, film, sosiale medier, gjennomført praktikantordningen i tre somre og ikke minst gjort stølsdrift bedre kjent gjennom artikler i lokale og nasjonale medier. Det er i 2020 – 2021 også gjennomført et eget prosjekt om sammenhengen mellom stølsdrift og reiseliv, som viste at lokalt næringsliv ser at stølsdrift har stor betydning for egen virksomhet (reiseliv i særlig stor grad) og at stølsdrift i framtida også er viktig for storsamfunnet som helhet. NIBIO var engasjert som prosjektleder og sideprosjektet var fullfinansiert av Norsk forskningsråd via Viken fylkeskommune.

Sommeren 2023 ble det arrangert stølsseminar på Havsdalsstølen (aktiv støl med melkeproduksjon) i Hol kommune, med mange faglige innlegg og debatter. Dette var svært vellykket og bidro til ytterligere kunnskapsformidling, selv om arrangementet var uavhengig av dette prosjektet. Statsforvalteren i Oslo og Viken bidro med tilskudd gjennom satsingen Fjellandbruket. Høsten 2023 gav Hol historielag ut boka Fjell- og stølsliv i Hol, et omfattende verk om stølsdrift i Hol som også er relevant og overførbart for tilsvarende aktivitet i Hallingdal og Numedal. Utgivelsen skjedde også uavhengig av dette prosjektet, men staten har via Hol kommune støttet arbeidet betydelig ved tilskudd til Spesielle miljøtiltak i landbruket (SMIL).

Kommunene i Hallingdal har i løpet av prosjektperioden begynt å bevilge tilskudd til kjøp av NoFence klaver (Tiltak i beiteområder, statlig tilskudd som kommunene forvalter), som gjør at melkekyr kan beite fritt i utmark i stedet for å gå inngjerdet ved stølsvollen. Dette er veldig vellykket og gjør det mulig med stølsdrift som er mer lik den historiske /tradisjonelle. Gjennom kommunenes næringsfond

er det gitt tilskudd ved bygging av moderne melkestaller på støler og til flytting av moderne melkeanlegg fra driftssenteret til støl.

Dobbel belastning om sommeren med arbeid både på gården og stølen, fører til at stølsdrift i mange tilfeller avvikles når neste generasjon skal ta over gården. Det samme skjer gjerne når en bygger løsdriftsfjøs med melkerobot på gården, og ikke har fjøs eller beiter for å ha alle melkekyrne på stølen. Arbeidet med informasjon, kunnskapsformidling, tilrettelegging og påvirkning bør fortsette. Det er likevel flere gårdbrukere som får til å kombinere arbeid på gården og stølen, gjerne ved å bruke ny teknologi og arbeidshjelp utenom familien, og det offentlige bør arbeide aktivt for å styrke driftsøkonomien ved stølsdrift slik at det er mulig å leie inn ekstern arbeidshjelp om sommeren.

Det er svært verdifullt at staten i løpet av tre år har økt tilskuddet til stølsdrift med melkeproduksjon gjennom Regionalt miljøprogram fra kr 50 000 til kr 100 000, dersom en er 6 uker på stølen. Støler med melkeproduksjon som i tillegg er besøksstøler, får fom 2023 også et tillegg på kr 30 000. Kostnadsveksten er likevel så høy at tilskuddet snarest bør økes til i første omgang kr 200 000, dersom en skal lykkes med å beholde stølsdrift i samme omfang som i dag. Tilskuddsrammen for tiltak i beiteområder er også økt betraktelig det siste året. Det er veldig viktig at de statlige tilskuddsrammene holdes høye, og at de økes i takt med kostnadsveksten slik at en kan fortsette satsingen på NoFence.

Høsten 2024 skal FN ta stilling til om stølsdrift i Norge og Sverige skal inkluderes på UNESCO sin liste for immateriell kulturarv. Hol kommune har via dette prosjektet deltatt i arbeidet med å utforme søknaden (som gikk via Landbruks- og matdepartementet). Dersom det lykkes får en økt fokus og egenverdi på aktiv stølsdrift, men det vil fremdeles kreve innsats fra både gårdbrukere og det offentlige for å beholde dagens omfang av stølsdrifta. Det offentliges innsats må både være i form av økonomisk støtte, men også forståelse for verdien av ressursforvaltning i form av stølsdrift og beitebruk i utmark kontra utbyggingsinteresser når for eksempel kommuneplanens arealdel skal rulleres.

Konklusjonen er at stølsdrift fremdeles er «liv laga» i fremtidens landbruk og særlig i Øvre Buskerud, men det krever at offentlige instanser er sitt ansvar bevisst og legger til rette for dette på en aktiv og offensiv måte.